

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Мария Атанасова Йовчева,
Катедра „Българска литература и теория на литературата“
Филологически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Област **2. Хуманитарни науки**

Професионално направление **2.1. Филология. Българска литература (Старобългарска литература).**

Автор: **Екатерина Станимирова Стойчева**

Тема: **СОЦИАЛНОТО И ДУХОВНОТО В ТРИ СЛОВА ОТ „КНИГА ГРИГОРИЯ ЦАМБЛАКА“**

Общо описание на представените материали.

Със заповед РЗЗ-1438 от 13.04.2017 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура по защита на дисертационния труд на Екатерина Станимирова Стойчева на тема „Социалното и духовното в три слова от „Книга Григория Цамблака“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология. Българска литература (Старобългарска литература). Предоставеният на журито комплект материали (на хартиен и електронен носител) по защитата е в съответствие с Чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва всички документи, посочени като необходими за процедурата.

Дисертационният труд съдържа 280 страници и има следните дялове: увод, четири глави, заключение, научни приноси, библиография и четири приложения (три от тях с новобългарски превод на изследваните слова, зает от публикации на други учени).

Актуалност на тематиката. Темата е дисертабилна, като две обстоятелства правят нейния избор особено сполучлив. От една страна, Григорий Цамблак е винаги актуален и привлекателен за учените, а неговото творчество е благодатно и за различни научни „спекулации“. От друга страна, независимо от утежнената изследователска традиция върху личността и делото на този старобългарски книжовник, темата засяга интересен и непроучен проблем, и това предпоставя иновативността на изследването. За съжаление трудът не показва необходимата степен на компетентност на докторантката в областта както на средновековната българска литература, така и на литературната теория, за да бъде разработен задълбочено поставеният проблем.

Познаване на проблема. Прави впечатление липсата на реферативна част за изследванията върху риторическото творчество на Григорий Цамблак, която да илюстрира познанията на докторантката. Някои въпроси са засегнати бегло в различни глави на труда, но не са очертани обобщено разискваните в досегашните публикации жанрови и стилистични белези на неговите литургически творби. В подглавата „Книга

Григория Цамблака” в научната литература се изброяват заглавия на сборници и на конференции, посветени на Цамблак, и имена на учени, като се споменава само кое слово е обект на проучване. Макар и Стойчева да прави уговорката, че изследователският интерес е бил съсредоточен предимно върху тържественото красноречие на Цамблак, а дисертацията се обръща към неговите поучения, би следвало да се отчете, че независимо от доминиращата модалност словата на този автор носят общи черти в изграждането на текста. Освен това, третото проучвано слово е похвално и в неговия строеж се открояват композиционни похвати, залегнали и в други панигирични творби на Цамблак.

Методика на изследването.

Стремежът да се постави изследването на границата на филологията, литургиката и богословието несъмнено е една положителна страна на работата. Самият анализ на словата обаче не успява да отчете необходимият литургически контекст. Проповедта не може да бъде разглеждана сама по себе си, извън богослужебното ѝ обкръжение и богатата риторическа традиция за същите църковни паметни, доколкото тя функционира като органична част от богослужебния поток и кореспондира с другите текстове в него. Проучванията върху ораторската проза на Цамблак предоставят отлични модели за отворен прочит на текста и за съобразяване със сложната система от връзки, в която той се реализира (например цитираните публикации на А. Ангушева, Д. Кенанов и др.). В труда на Стойчева има само намек за подобна зависимост, а опитът за въвеждане на литургическата гледна точка в третата глава не е съвсем успешен. Преразказани са ненужни подробности за историята на съответната памет и за структурата на богослужението, вместо да бъде обърнато внимание на дефинираната от евангелските и апостолските четива тематична посветеност (и свързания с нея утвърден кръг библейски цитати и алюзии). Така логично щяха да бъдат изведени мотивите на Григорий Цамблак да акцентира върху темите за милосърдието, милостинята и духовната трапеза в *Слово за Неделя месопустна*, или да отдели значително внимание на догматичната страна при описанието и защитата на възкресението в *Слово за покойниците*.

Подборът на трите слова като обект на изследване е сполучлив, доколкото те образуват обособен цикъл, и едновременно с това, опозицията духовно : социално в тях играе важна смисловоорганизираща роля. Голям недостатък на дисертацията обаче е, че е базирана върху новобългарския им превод, тъй като модерните проучвания и на литературоведите се опират на оригиналните старобългарски текстове. Въпреки издържания превод на словата, по редица причини (включително и разликите между старобългарския и новобългарския език в граматичния строеж, синтаксиса и лексиката) новобългарската версия не може да възпроизведе напълно стилистичната украса и многопластовостта на Цамблаковата образност.

Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Основен принос на труда е, че поставя в центъра на научното внимание самата тема за отношенията между духовното и социалното у Цамблак, макар и да не успява

да я интерпретира задълбочено. Теоретичното встъпление към проблема е сравнително добре развито чрез обща част за социалното и за средновековния „реализъм“, разгърната е частта за проповедта като дял на средновековната литература. Безспорна находка е обвързването на проучвания проблем с концепцията за Божия и земния град, през която да бъдат осмислени проявите на духовното и земното в трите проучвани слова.

В анализа на самите творби (II-а, III-а и IV-а глава) съвместно са ексцерпирани изчерпателни примери за социалното и духовното. Стремешът да бъдат йерархизирани различните прояви на социалното, тъй като според средновековния светоглед те не са равнопоставени, и да бъдат вметени вертикално в опозицията земно (материално) : небесно (духовно), отговаря на цялостната теоретична постановка на разисквания проблем. Изнесени са интересни наблюдения за отношението между двете посочени в темата категории, като градирането на духовното е контекстуализирано в богослужебния период, за който са предназначени трите слова. Важен е изводът на Стойчева, че с приближаването на Великия пост, аспектите на социалното се застъпват много по-слабо. Би следвало обаче при обяснението да се потърси и зависимостта от жанра на творбите. Първите две слова спадат към поучението, което позволява съчетаване на елементи на назидание и средновековни реалии (житейски примери като акцент върху конкретното). Третото слово представя похвалата (изборът в случая е оправдан и от самата памет), в чието изграждане се съчетава кратко житиеписно изложение с тържествен стил, като илюстративните примери се черпят предимно от агиографските образци - деянията на възхвалявания светец.

При анализа на словата дисертантката се стреми едновременно да прецени редица понятия (брак, богатство, храна, милосърдие и др.) през призмата на християнските схващания и да хвърли светлина върху ежедневието на средновековния човек. Отделено е внимание на библейските цитати и препратки като основен заължителен пласт в строежа на средновековния текст, като Стойчева се опитва да оцени ролята им в композиционен и смислов план. От литературна гледна точка са направени някои интересни наблюдения върху структурата и поетиката на трите слова. По отношение на отделни пасажи е изтъкната функцията на използваните стилистични фигури (риторически въпроси, антитези, ритмизиращи средства като анафора и паралелизъм). Несъмнено важни са опитът да се изведат стилистични модели, а също и наблюденията върху композицията на *Словото за отците*, в която панигиричното се реализира чрез „микропохвали“, инкорпорирани в наративните части, а не обособени като самостоятелен дял.

Наред с това дисертацията показва редица недостатъци. Трудът не е **добре структуриран** и на макроравнище, и по отношение на субординацията на частите на отделните глави. В началото липсва реферативна част с библиографски обзор върху словата на Цамблак, от която да се мотивира изборът на темата. В главата *Общи теоретични постановки* би следвало да се включи частта с характеристиката на социално и духовно, а също и да се обособи една подглава за функциите на библейските

цитати в средновековната литература. Като принципна постановка този проблем е засегнат на няколко места в труда. Непоследователност се наблюдава и в рамките на отделни глави и подглави. Например, в подглавата *Проповедта като жанрова форма* Стойчева въвежда класификация на риториката, основно според църковните функционални критерии, после изброява факти от старобългарската ораторска проза, книжовната дейност през XIV в. и др. Обаче в следващата подглава *3.3 Структура и композиция на проповедите от „Книга Григория Цамблака“* отново са вмъкнати характеристики на ораторското изкуство, този път от филологически изследвания, като се споменава за ролята на някои тропи и риторически фигури.

Работата съдържа и немалко **излишна информация** и дори повторения на едни и същи твърдения, разпръснати в различни параграфи и глави. Например, в подглавата *Цамблук между реалността и мистиката* е въведен сбит разказ на живота на Цамблук, който не засяга пряко основния проблем на труда. Обяснението, че поради пътуванията си авторът познава нетипични за българските земи реалии, звучи наивно. При неговата изключителна ерудираност винаги би следвало да се отчете вероятността той да заема подобни описания от византийската или дори от античната литература, както е показано в редица изследвания върху риториката му. Частта за исихазма, смесена с бележки върху стила *плетение словес*, е ненужна в този вариант на дисертацията, тъй като никъде в самото изследване на конкретните текстове на трите слова няма препратки към влиянието на исихазма или към проявите на *плетение словес*. Не е обосновано да се прави пряка връзка между исихазма и социалната ангажираност на Цамблук, изразена в писането на проповеди (вж. с. 30). В подглавата за проповедта като жанрова форма (3.2.) е вместено излишно повърхностно изложение върху етапите в нейното развитие през Средновековието. Тези слабости говорят за недостатъчно умение да се синтезират и систематизират по проблеми разнородни данни и да се извлича само нужната информация.

Изворовата база на изследването е **стеснена** до три слова, затова по мое мнение особеностите им би трябвало да бъдат поставени в цялостната очертана картина на Цамблаковото творчество. Например, балансът между панигиричното и наративното чрез органично спояване на наративни и риторично разгърнати пасажии в *Похвала за отците*, е отдавна отбелязан от изследователите на други творби на Цамблук. Като акцент след направения анализ би следвало да се изтъкне, че именно силното присъствие на средновековни реалии отличава някои слова на Цамблук, защото традиционно в средновековната риторика илюстративните поуки (положителни или отрицателни) се черпят преди всичко от библейските събития и персонажи или от агиографските образци. Подобна линия на развиване на темата би формирала един важен принос на работата.

Главите, посветени на трите слова, които в най-голяма степен трябва да докажат уменията на докторантката за изследователска работа върху средновековни текстове, страдат от **недостатъчно концептуализиране и синтезиране** по проблеми. Редица

места изобилстват с преразказ и изреждане на цитати и части от текстовете, които в много случаи не са разтълкувани и без да бъде направен пълноценен анализ, следва изводът колко умело Цамблак ги вплита, за да постигне целта си. Работата се нуждае от по-задълбочена и целенасочена литературоведска интерпретация, особено по отношение на отличителни за Цамблак художествени особености. Непоставени или слабо засегнати важни въпроси са как духовното и социалното се преплитат в композицията на словата и участват в различни риторически фигури, построени върху съпоставителен или противопоставителен принцип; защо в някои случаи реалиите са разгърнати дори в самостоятелни етюди; каква е целта на градацията в цитатните вериги в отделни пасажии и др.

Като цяло трудът създава усещането за **еклектичен език**. Някои части са издържани в необходимия научен стил, но на други изложението върви като опростен преразказ. Отделни пасажии и констатации дори говорят за профанизиране на проблемите.

Преценка на публикациите и личния принос на дисертанта.

Стойчева има пет публикации по темата на труда в български периодични издания и сборници.

Авторефератът отговаря на съдържателните и формалните изисквания и отразява съдържанието и приносите на труда.

Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Като отчитам изложените слабости на труда, не смятам, че той трябва да бъде публикуван.

И така, в заключение бих искала да изтъкна, че работата отговаря на минималните изисквания за такъв тип академичен труд. Препоръчвам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Екатерина Станимирова Стойчева за нейния труд „Социалното и духовното в три слова от „Книга Григория Цамблака“.

13.06.2017 г.

Мария Йовчева